

ANADOLUCULUK VE HİLMİ ZİYA ÜLKEN

*Köksal ALVER**

ÖZET

Anadoluculuk, 20. Yüzyıl başlarında dönemin şartlarının sonucunda aydınlarca benimsenen yeni bir kimlik ve ideolojidir. Bu ideolojiyi çok sayıda ve farklı anlayıştaki aydınlar savunmuştur. Bu aydınlar arasında Hilmi Ziya Ülken de bulunmaktadır. Bu makalenin amacı, Hilmi Ziya Ülken ile Anadoluçuluk arasındaki ilişkiyi ve Ülken'in Anadoluçu yanını ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadoluçuluk, Kimlik, İdeoloji, Ulus.

ABSTRACT

Anatolianism, an embraced identity and ideology by intellectual at the beginning of 20. Century, was the result of the periodical conditions. This ideology was defended by many intellectuals from different understandings. Hilmi Ziya Ülken among the intellectuals represents an approach himself. And the aim of this article is to handle his ties to this ideology and his Anatolianist side.

Key Words: Anatolianism, Identity, Ideology, Nation.

Anadoluculuk, 20. yüzyıl başlarında Türkiye'nin özel şartlarının bir sonucu olarak aydınlarca benimsenen yeni bir kimlik ve ideolojidir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve parçalanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan Anadolu topraklarını merkeze alarak ortaya konulan yeni tür siyaset etme ve kimlik edinme sürecini temsil eden Anadoluçuluk, ilkin Milli Mücadele döneminde savunulmuş, çoğu aydın tarafından da sempati ile karşılanmıştır. Bu şekliyle Anadoluçuluk, bir aydın ve elit hareketi olarak sistemleştirilmiştir.

Anadoluculuk, ilk kez 1918 yılında ortaya atılmış¹ ve büyük öğreti ve hareketlere (Turancılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık) tepki olarak çıkmıştır. Anadoluçuluk, Anadolu toprağının Türk ulusunun gerçek ve tek vatani olduğu tezini işlemiş, Anadolu coğrafyasını kimliğin temel kurucu unsurlarının en önemlileri arasına sokmuştur. Bu haliyle de toprağa dayalı

* Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

¹ Frank Tachau, "The Search For National Identity Among the Turks", *Die Welt des Islams*, VIII, 1-2, 1962, s. 165-176.

bir ulus ve ulusçuluk anlayışını temsil etmiştir.² Türk ulusu ile Anadolu coğrafyası arasında birbirini etkileme ve tamamlama derecesinde bağ kuran Anadoluçuluk, bir haklılaştırma çabası içerisindedir. Anadolu, hem Türk kimliğinin yeniden tanımlanması ve şekillenmesinde hem de Türkiye'nin Batı ile doğrudan ilişki kurmasında işlevsel bir coğrafyadır. Çünkü Anadoluçuluk, Anadolu'nun tüm uygarlıkların beşiği olduğu ve Batı uygarlığının da Anadolu'dan beslendiğini iddia etmektedir. Bu yönüyle Anadoluçuluk, kimine göre bir daralmanın ideolojisi kimine göre ise açılmanın ideolojisidir.

Anadoluçuluk, 'biz kimiz, nereye aitiz' sorularına cevap bulma çabasıdır. Bundan ötürü de tarih, vatan, ulus, uygarlık, kimlik gibi alanların yeniden tanımlanma ve belirlenmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle Anadoluçuluk, kendi temeli, kavramsal yapısı ve bakış açısı olan bir ideoloji ve harekettir. Her ne kadar bir sınırlandırılma ile karşı karşıya olsa da (biz Anadoluçuluk'u daralmanın ideolojisi şeklinde de ele alabiliriz) sistematik bir çabanın vücut bulmasıdır.

Anadoluçuluk, Türk düşünce ve siyasal tarihinde çok sayıda taraftar bulmuş, kimileri bu hareket ve ideoloji için öncü olmuşken, kimileri de belli bir dönem Anadoluçuluk'un etkisinde kalmış ve sonra bu bakış açısını terk etmiştir. Özellikle, Milli Mücadele sürecinde hemen hemen bütün aydınların ilgisini çeken Anadoluçuluk, Cumhuriyet'le birlikte farklılaşma yaşamış ve bir çok Anadoluçu yaklaşım biçimi ortaya çıkmıştır.³ *Anadolu Mecmuası* (1924), bu farklılaşmanın en önemli basamağını oluşturmuştur.

Farklı düşünsel çerçeve içinde ve farklı dönemlerde Anadoluçu yaklaşım biçimlerinin öncüleri arasında Mükrimin Halil Yinanç, Remzi Oğuz Arık, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı) ve Nurettin Topçu zikredilebilir. Her biri farklı bakış açısıyla Anadoluçuluk hareketini yorumlayıp bir yapıya kavuşturmuştur. Bu isimlerin dışında bir çok aydın da Anadoluçuluk'a ilgi duymuş, öncüler kadar olmasa da bu ideolojiye katkıda bulunmuş ve belli bir dönem Anadoluçuluk çerçevesinde kalarak üretimde bulunmuştur. Bu isimlerin tipik bir temsilcisi olarak Hilmi Ziya Ülken anılabilir. Biz bu yazımızda bir öncü olmasa da Anadoluçuluk ideolojisi ve hareketine katkıları çerçevesinde Hilmi Ziya Ülken'i değerlendirmeye çalışacağız.

Hilmi Ziya Ülken, ilgi alanının genişliği ve zenginliğine paralel bir şekilde hayatı boyunca farklı fikir akımlarına ilgi duymuş, bu akımların

² Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Çev. A. Berktaç, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 273.

³ Köksal Alver, *Sosyolojik Açıdan Anadoluçuluk*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 1996.

savunuculuğunu yapmış ve bazen savunduğu fikir ve hareketlerden ayrılmış bir aydındır. Ülken'in önemli bir özelliği olan 'ilgi alanının zenginliği' meselesi, dönem itibarıyla hangi tartışma olagelmisse kendisinin o tartışmayı yakından takip etmesini ve sosyoloji gündemine taşınmasını olanaklı kılmıştır.⁴ 'İlgi alanının zenginliği'ni 'düşünsel uğraklarının zenginliği' yahut bolluğu diye belirlemek de mümkündür.⁵ Tartışma gündemlerini yakından takip etmesi onun eserlerine de yansımıştır. Kayalı'ya göre Ülken'in tüm çalışmaları dikkatle incelendiği takdirde eserlerin kaleme alındığı dönemlerin eserlere yansımaları tesbit edilebilir.⁶ Tüm bu yönler Ülken'in sosyoloji alanında olduğu gibi düşünce alanında da farklı eğilimlere açık olması, onlara ilgiyle yaklaşmasını doğurmuştur. Bunun sonucunda ise siyasi yapılanma ve değişimler Ülken'in düşüncelerinde farklılıklara, değişikliklere yol açmıştır.⁷ Ülken, gençlik ve öğrencilik yıllarında Anadolu'ya olmuş, Anadolu'culuk'un 'kültürcü' kanadında yer almıştır. Ülken, kendisinin 'Memleketçilik' diye adlandırdığı Anadolu'culuk hareketi ile ilgisinin genç yaşlarda başladığını, üniversite yıllarında Anadolu'yu bir dava haline getiren ve Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı şeklinde gören bu davayı arkadaşlarıyla beraber savunduklarını ifade etmektedir. Kendisi Anadolu'culuk paralelindeki düşüncelerini Henri Linchtenberger'in *Richard Wagner, Poète et Penseur* adlı eserine dayanarak ileri sürmeye başlamış ve daha sonra Reşat Kayı ile birlikte elyazma *Anadolu* dergisini çıkarmıştır (1919). Dergide, halk masalları, destanlar ve geçmiş zamana ait hikayeler yer almış, tüm bu çabaların amacının ise bir kültür ortamı olarak Anadolu'nun Türk tarihindeki yerini ortaya çıkarmak olmuştur.⁸ Ülken, Anadolu'culuk'un savunulmaya başlanmasından sonra 'İdeolojik Anadolu'culuk' ile 'Kültürcü Anadolu'culuk' şeklinde kabaca ikiye ayrıldığını, kendisinin, el yazma olarak çıkardıkları *Anadolu* dergisinde olduğu gibi yine aynı adla 1 Nisan 1340'ta (1924) ilk sayısı yayınlanan *Anadolu Mecmuası*'ndaki yazılarıyla 'Kültürcü Anadolu'culuk' tarafında kaldığını belirtmektedir. Kültürcü Anadolu'culuk, Anadolu coğrafyasını temel eksen kabul ederek Türk kültürüne yönelen, bu kültürün kaynaklarına eğilen ve Anadolu'nun gerçek Türk kültürünün yansıtıcısı olduğunu iddia eden görüştür. Kültürcü Anadolu'culuk'a göre Türk kültürü gerçek kimliğini Anadolu'da bulmuştur. Anadolu, bu yeni kimliği ve tüm kültürel unsurları

⁴ İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji iç., Haz. İ. Coşkun, Bağlam, İstanbul, 1991, s. 18.

⁵ Taşkın Takış, "Değerler Levhasının Tersine Çevirilişi: Hilmi Ziya Ülken", *Doğu Batı*, Sayı 12, Ağustos-Eylül-Ekim 2000, s. 88.

⁶ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, Ayyıldız, Ankara, 1994, s. 176.

⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey, İstanbul, 1999, s. 181.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken, İstanbul, 1992, s. 478.

harmanlayarak bütünleştiren en önemli ölçüttür. Kişiliği ve kimliği belirleyen Anadolu coğrafyasıdır.

Ülken, *Anadolu Mecmuası*nda Anadolu örfü ve destanları üzerine yazmıştır. Sonraki yıllarda yayınladığı bazı kitaplarında da Anadoluçuluk'un tezlerine paralel bir söylem ortaya koymuştur. Ülken, destanların önemli kültürel kaynak niteliği gösterdiklerini, edebiyatımızda destanlara yeterince değer verilmediğinden yakınlıkla, Anadolu'nun her yerinde destanların yaşadığı, onların değerlendirilmesinin bir gereklilik olduğunu dile getirmektedir.⁹

Anadolu'nun çok eski bir tarihe sahip olduğu gerçeğinden hareketle üzerinde farklı milletlerin ve kültürlerin eserlerini barındırdığını, bu eser ve kültürlerin birbirlerinin tamamlayıcıları olduklarını belirten Ülken, kültürcü bakış açısıyla Anadolu'yu değerlendirmekte ve kültür tarihi çerçevesinde bir çözümlemeye gitmektedir. Anadolu'nun, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini temsil ettiğini, her sokağın altında bir Bizans harabesi, onun altında bir eski Anadolu eserinin çıktığını belirtmektedir.¹⁰

Anadolu coğrafyasının Türk tarihi ve kültürü açısından önemi ve farklı yerini tesbitte diğer Anadoluçular gibi önemli gören Ülken, Anadolu'da yerleşme ile beraber Türk tarihinde yeni bir dönemin başladığını, eski düzen ve özelliklerden ayrı bir konuma ulaşıldığını ifade etmede hassas davranmaktadır. Ona göre gerçek Türk kültürü, Anadolu'da yerleşen Oğuzlar arasında doğmaya başlamıştır. Yeni Türk kültürünü eski ırk ve kavim geleneklerinin devamı saymak ise mümkün değildir. Çünkü Anadolu, topyekün farklılaşma alanıdır; hem kültür alanında hem de uluslaşma alanında. Anadolu'ya yerleşmenin milat kabul edilmesi bütün Anadoluçuların paylaştığı ortak noktalardan biridir. Anadolu'da Türkler, yepyeni problemlerle yüz yüze gelmiş, yeni bir kültür ortamında yurtlanmış, evrensel bir dine mensup olmanın (İslamlaşma) avantajını kullanarak önceki medeniyetlerin mirasını biraz daha geliştirerek bir ulus (millet) haline gelebilmiştir. Dolayısıyla Anadolu, Türklerin önceki durumlarından kopup kendilerini yeniden tanımlamaları ve ulus olmaları noktasında önemli bir dönüm noktası ve semboldür.¹¹ Böylece Anadolu, ekonomik durumu, eski ve yeniyi kucaklaştıran farklı kültürel öbekleri ve kendine has özellikleriyle Türk tarihi içinde özel bir yer edinmiştir.

⁹ Hilmi Ziya (Ülken), "Anadolu Örfü ve Destanlar-1", *Anadolu Mecmuası*, Sayı 1, 1 Nisan 1340, s. 30.

¹⁰ H. Z. Ülken, *Millet ve Tarih Şuurı*, İstanbul, 1948, s. 271.

¹¹ H. Z. Ülken, "Türkiye'de Batılaşma Hareketi", *AÜF Dergisi*, Cilt VIII, 1960'tan ayrı basım, TTK, Ankara, 1961, s. 2.

Anadolucu düşünürler, Anadolu'nun vatan edinilmesi ve Türklerin modern anlamda uluslaşmasına tarihsel bir dönem çerçevesinde bakmaktadırlar. Her bir yaklaşım biçiminin benimsediği *milat* ise farklılık arz etmektedir. Ülken, Anadolu'nun Türkler için vatan halini almasını Malazgirt'le başlatır. Bu bakımdan Anadolucuların önemli bir ismi olan Nurettin Topçu ile birleşmesine karşın diğer önemli bir Anadolucu öncü isim olan Cevat Şakir Kabaağaçlı'dan ayrılır. 1071 tarihi, Anadolu'nun vatan edinilmesi ve Türklerin ırk ve kavim yapısından sıyrılarak uluslaşmasını ifade etmektedir.

Vatan ve milleti birbirinden ayıramaz bir realite ve aynı bütünün iki parçası şeklinde elen alan Ülken, milletin vücut bulması için vatanın gerekliliğini vurgulamaktadır.¹² Dolayısıyla, Anadolu'nun Türkler için önemi millet haline gelme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Anadolu, Türk ırkının millet haline geldiği coğrafyadır.

İrk ile millet kavramları arasında temel farklar olduğunu ifade eden Ülken, milleti, toplumların ulaşabileceği, ulaşması gereken en son safha olarak belirlemektedir. Çağdaşlıkla millet olmayı eşleştirerek çağdaş olmanın milletleşmeden (uluslaşma) geçtiğini belirtmektedir.¹³ Millet olma için de ortak kültür ortamının vaz geçilmezliğine inanmaktadır. İrkçi görüşlere eleştirel yaklaşan Ülken, Anadoluculuk'un tepkiyle baktığı Turancılığı hayal olarak niteler. Aslolan, Anadolu coğrafyasının önemli bir etken kabul edilerek bir millet (ulus), vatan ve toplum tanımına ulaşmak olduğundan, bu sınırları aşan tüm bakış açıları reddedilmektedir. Dolayısıyla, Ülken için Türk milleti etnik köken bakımından Oğuz kavmine, vatan bakımından tarihi bir teşekkül olan Anadolu ve bir kısım Rumeliye, din bakımından İslamiyete, medeniyet bakımından modern milletlerin medeniyetine bağlı olan, bin seneden fazla bir zamandır bu unsurların kaynaşmasından, bir vatan üzerinde kültür birliğinin kurulmasından doğmuştur.¹⁴

Kültürcü Anadoluculuk yaklaşım biçimini benimseyen Ülken, Anadolu'nun kültürel özelliklerini öne çıkarmaya çalışarak bir bakış ortaya koymaktadır. Bu çabada salt Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalmaz ve kültür-medeniyet ayrımını reddederek¹⁵ Batı medeniyeti ile bağ kurmaya çalışır. Anadolu ile Batı medeniyetini köken itibarıyla aynılaştırmakta, Batı'nın ulaştığı noktayı tüm dünya ulusları için varılması gereken ideal durak kabul etmekte ve evrenselleştirmektedir. Batı medeniyetinin (ona göre dünya

¹² H. Z. Ülken, *Millet ve Tarih Şuurı*, İstanbul, 1948, s. 203.

¹³ Ülken, a. g. e., s. 203.

¹⁴ Ülken, a. g. e., s. 337.

¹⁵ "Hars ve medeniyet aynı şeydir." H. Z. Ülken, *İnsani Vatanperverlik*, Remzi, İstanbul, 1933, s. 160.

medeniyeti) Ortaasya, Mezopotamya ve Mısır'dan başlayıp Anadolu yoluyla Yunan ve Roma'ya geçip şekillendiğini, Türkiye'nin Batılılaşma çabasıyla zaten ilk halkalarından itibaren içinde bulunduğu bu medeniyet dairesine dahil olmak için mücadele verdiğini, Türk toplumunun, baştan beri bu dünya medeniyeti içinde yer aldığını dile getirmektedir.¹⁶ Medeniyetin gelişiminde Anadolu'nun rolünü öne çıkaran Ülken, bu gelişimin doğrusal bir çizgi takip ettiğine inanmaktadır. Bu bakış açısı ise tüm gelişim, açılım ve ilerlemeleri aynılaştırmakta, aynı çerçevede buluşturmaktadır. Oysa, Batı'nın 17. yüzyıldan itibaren oluşturduğu yapı form, içerik ve anlam bakımından kendine aitliği taşımakta, 'öteki'nden ayrılmaktadır. Dolayısıyla, medeniyet problemini doğrusal çizgi şeklinde ele almak bu gelişim sürecindeki farklılıkları ve ayrışmaları görmeye engel olacaktır. Ülken de bir çok Anadolu gibi medeniyet problemine yeterince açıklık getirememektedir.

İlkin *Anadolu Mecmuası*nda yayınlamış olduğu yazılarla savunduğu Anadoluçuluk anlayışını daha sonraları ağırlıklı olarak sürdürmeyen Hilmi Ziya Ülken'in, özellikle Anadoluçuluk'un yaklaşım çerçevesinden değerlendirilmesini amaç edinen bu makalede, Ülken'in Anadoluçuluk'un bakış açısını belli bir dönem temsil etmesine karşın sonraları terkettiği ve bu ideoloji için bir öncü olmadığı ifade edilmektedir. Ülken, bir çok ortak temayı işlemesine karşın Anadoluçuluk açısından bir 'ana durak' değildir. Ancak düşünceleriyle bu akıma katkıda bulunan kişiler arasında da önemli bir yerde bulunmaktadır.

¹⁶ H. Z. Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul, 1948, s. 31.